

RAZGLEDI V PROZI

I V O B R N Č I Č

Ena osnovnih značilnosti in hkrati ena poglobitvenih pomanjkljivosti naše književnosti je bila že od nekdaj njena literarnost, njena nezmožnost, zajeti življenjsko problematiko v njenem dejanskem jedru in se v njej organsko zakoreniniti. Pojmi in ideje, za katere so drugod padali ljudje na barikadah in trohnili po ječah, za katere so živeli pisatelji desetletja v pregnanstvu, so se na dolgi poti v naše kulturno podeželje redno izpremenile v krošnjarsko robo, ki smo jo sprejemali iz druge ali tretje roke, v bedne, malovredne nadomestke, kakršni so se prilegali kulturni zmogljivosti naše tržanske jare gospode, ki je še danes eden najusodnejših činiteljev vseh naših razvojev in zastojev. Novi nazori o človeku, družbi in svetu, o vrednotah in resnicah, nazori, ki so izražali dejstvo človeškega napredka in so se utelešali v zagrizenih bojih in za ceno človeške krvi — vse to se je v dotiku z našo malomeščansko utesnjenostjo vselej razblinilo v mrtvo, vsakdanjo povprečnost. Do vseh orjaških človeških teženj in naporov, ki so premikali zgodovino, smo ostali v bistvu zmerom hladni in brezstrastni, dejstva in dogodki so vedno živeli samosvoje življenje izven nas, našega razuma in našega zavedanja, in vse, kar se je dogajalo pri nas, so bili tako zgolj medli in plahi odsevi svetovnih požarov. Oblikovanje in poglobljanje človeške zavesti je bilo pri nas zmerom silo tegoben, počasen in žalosten proces. Napredujoča spoznanja o konkretni stvarnosti in njenih zakonih, o dejanskem življenjskem dogajanju in njegovih smernicah, o nujni dialektični zvezi med umetnostjo in realiteto, vse to se je v naši književni preteklosti skrčilo na naivno, platonično narodno in ljubezensko romantiko ali pa na odurni, sirovi kodrovski realizem. V klavrnosti naših družbenih in duhovnih odnosov je pripadla književnosti funkcija nekakšnega vzgojnega in moralističnega korektiva življenjske resničnosti, ki ji je moral umetnik zoperstavljati neki poseben, idealen, avtonomen svet; tako se je naša narodna in družbena stvarnost le redkokdaj docela izrazila v naši književnosti, ki je puščala stalno odprta vsa bistvena vprašanja našega

obstoja. Resda smo imeli talente, ki so reševali čast našega umetniškega ustvarjanja; ali nikakor ne more biti slučaj, da so se vsi ti najboljši slovenski duhovi osebno ubili, ko so spregledali naše dogajanje v vsej njegovi dejanski zamočvirjenosti in so s svojo umetnostjo iskali odgovora stoterim nerešenim problemom naše sredine in naše kulture.

V obdobju, ko so Francozi že imeli Balzacovo „človeško komedijo“, enega največjih izrazov socialne zavesti v literaturi XIX. stoletja, ko sta se rodila Zolajevo „Delo“ in „Germinal“, ko je objavil Mazzini svoj manifest italijanskemu delavcu, ko je bilo v ruski književnosti krčevito, bolešno in razkrajajoče iskanje dejanske rešitve iz črne in brezupne družbene stvarnosti že stara in z žrtvami posvečena tradicija od Gogolja preko Turgenjeva, Gončarova in Saltykova-Ščedrina pa do Dostojevskega in Tolstega, v tem nemirnem razdobju, ko se je zavest evropskega človeka polagoma in trudoma bližala socialnim izvorom in zakonom — takrat je pri nas pisal Stritar svojega „Zorina“ in ta neresnični, namišljeni Zorin je bil za nas književni program. Mencingerjev „Abaddon“, idejno eden najizrednejših pojavov našega književnega ustvarjanja v preteklem stoletju, pomeni iz današnje razdalje vzlic ogromnemu in za naše tedanje duhovne pogoje malone neverjetnemu miselnemu naporu zgolj nov in živ dokaz, kako ozke so bile meje, s katerimi je zgradila razvoj človeške zavesti naša zaostala, neizoblikovana in z epigonstvom obremenjena sredina. Celó blesteča umetnost Ivana Cankarja, ki se je zmeraj klal med dejansko vsebino in begom v simbol, je v nekem oziru izraz trajne infantilnosti naše zavesti, znak bolnosti naših odnosov do neposrednega, realnega življenja in njegovih osrednjih vprašanj. Tako je bila stvarna problematika našega pripovednega ustvarjanja vse do najnovejših časov skrajno revna in omejena; prav tu — ne pa morebiti v nekakšnih dvomljivih apriornih posebnostih slovenskega značaja — se skriva tudi vzrok, da pri vsej tradiciji in sorazmerni živosti našega literarnega življenja še nimamo svojega vélikega romana; zakaj roman je že po svojem notranjem ustroju „socialna“ vrsta pripovedne književnosti, je genetično zvezan z odrejenimi družbenimi pogoji in je izraz določene visoke stopnje družbene zavesti. Tako nam postane razumljivo tudi dejstvo, da smo se izživljali toliko uspešneje v manj racionalni književni panogi, kakršna je poezija, da se je tolikanj nesorazmeren del naših stvariteljskih sil sprostil v pretežno žalostnih in mračnih nastrojenjih naše lirike, ki se nam takó razkriva kot svojevrstna kompenzacija naše dedne nesposobnosti, da se življenjsko zasidramo v dejanski resničnosti in črpamo iz nje sokove za svojo rast, svojo zavest in svoje umetniške navdihe.

*

Predvsem s tega vidika je treba presojati takisto pojav pripovednika, kakršen je Miško Kranjec, pa tudi njegovi dve najnovejši knjigi,¹ med katerima pomeni roman „Os življenja“, kakor je videti, zaključek prvega razdobja pisateljevega književnega udejstvovanja in napoved poglobljenega, zrelega pripovedništva. Zakaj z izključno estetskega stališča ni danes mogoče povedati o Kranjcu kaj prida novega; s te plati ga je ocenila že dosedanja kritika — v splošnem dokaj pravilno in pravično, dasi z očitno in ne vselej povsem upravičeno dobrohotnostjo. V bistvu precej preprosta literatura Miška Kranjca namreč zgolj po svojih umetniških sestavinah ne pomeni kdo ve kako zamotanega vprašanja; to pa je kajpada brž izrabila naša kritika, ki je bila že od vsega početka nagnjena k enostranskemu, le ozko literarnemu raziskovanju in tolmačenju umetniških pojavov, katerih ni znala zajeti v njihovi zgodovinski in sociološki določenosti, in ki se ni v tej smeri v Kranjčevem primeru domala nikoli povzpela preko gole ugotovitve o pisateljevi zakoreninjenosti v domači prekmurski zemlji. Iz mestne, intelektualске udobnosti svojih ljubljanskih duhovnih perspektiv je naša kritika skorajda malce zbegano opazovala Kranjčevo eksotično panonsko pokrajino in je radovedno strmela nad krepkim, prvobitnim vonjem patriarhalnih življenjskih oblik, ki diha iz svojske govorice, iz značajev in iz primitivnega dejanja in nehanja njegovih ljudi.

In tako je nazadnje ostalo le pri opazovanju površine, pri komentiranju, pri folklorističnem navduševanju in pri uživanju nad estetsko senzacijo, s katero je vznemirilo naš „alpski“ okus odkritje nove, nepoznane, pa tolikanj samonikle pokrajine in njenih izvirnih človeških tipov. Malone vse, kar je bilo dosihdob pisanega o Mišku Kranjcu, se giblje le v običajnih mejah književnih poročil in ne kaže — razen v redkih izjemnih primerih — nobene težnje po sistematičnem raziskovanju življenjske stvarnosti, ki jo postavlja pred nas Kranjčevo pripovedništvo, nobene zavesti o širokem problemskem kompleksu, ki se skriva za navidezno lokalnostjo njegovih prekmurskih novel in povesti. Mladi pisatelj je bil v slovenski književnosti sprejet predvsem kot odkritelj in predstavnik nove in spričo centralistične ureditve naših kulturnih odnosov še povsem neznane slovenske dežele; vzlic strogi, oficialni, šolniški hierarhiji, mimo katere vodi v naši literaturi trnjeva pot slehernega novinca, kljub tradicionalni in spodobni birokratski lestvici, po kateri morajo pri nas v potu svojega obraza plezati talenti do svojega gren-

¹ Miško Kranjec: Tri novele. (Režonja na svojem. Beg s kmetov. Martin Žalig na kmetih.) (Knezova knjižnica, zv. XXIV.) Izdala in založila Slovenska Matica. Ljubljana. 1935. 200 str. — Miško Kranjec: Os življenja. (Prešernova literarna nagrada za leto 1935.) Založba „Hram“. Ljubljana. 1935. 272 str.

kega priznanja in siromašne slave — kljub vsemu temu se je Miško Kranjec uveljavil nenavadno hitro in je tudi v tem oziru izjemen pojav v naših literarnih razmerah in navadah. Videti je, kakor da bi izvirala dobrohotnost, ki jo je vedno kazala naša kritika do tega novega pisatelja, v nemajhni meri tudi iz slabe vesti zavoljo neprijetne resnice, da nismo pred Kranjcem vedeli o Prekmurju skorajda nič in nas je našel njegov nenadni vstop v slovensko književnost docela nepripravljene. Toda pri tem je naša kritika prezrla eno najvažnejših dejstev, ki bi ga mogla in morala poudariti v Kranjčevem primeru, spregledala je dejstvo, ki bi moralo biti izhodišče vsakega razpravljanja, vsakega vrednotenja njegovega dela; dejstvo namreč, da leži v osnovah njegovega pripovedništva eno osrednjih, življenjsko pomembnih slovenskih vprašanj. Gre za slovensko kmečko vprašanje v razdobju po svetovni vojni; gre za naporno in težaško ubijanje našega kmeta v dobi največjih svetovnih preobratov in viharjev, za njegovo tiho in brezupno borbo z neizpremenljivimi zakoni gospodarskega in socialnega razvoja, za njegovo tragično obrambo pred strašnimi silami, ki mendrajo po vsej zemeljski obli stare življenjske in produkcijske oblike, ki trgajo malemu kmetu iz rok zemljo in ga počasi, postopno in nasilno pretvarjajo v podeželskega proletarca.

V tem zmislu je Kranjčevo pripovedništvo v celoti en sam obsežen socialen tekst, kar je naša kritika v svoji slepoti za dejansko problematiko in za stvarno ozadje sleherne umetniške stvaritve komaj kedaj motno zaslučila. Jasno pa je, da je po vsem tem treba presojati Kranjčevo umetnost predvsem z vidika, kako in v kolikšni meri je pisatelj izrazil omenjeno stvarnost z njenimi bistvenimi vprašanji, kako je umetniško reagiral na pojave same kakor tudi na razvojne konsekvence, ki se skrivajo na dnu vseh dogajanj in so prav takšna nedvomna realnost kakor pojavi in dogodki.

Do nedavnega smo bili Slovenci malodane izključno kmečki narod in še pred malo desetletji je bila to naša glavna tipičnost. Pa vendarle skoraj nismo imeli resnične in kvalitetne književnosti o kmetu. Čuden in značilen pojav naše preteklosti in našega družbenega razvoja je popoln prelom med našim kmečkim ljudstvom in med malomeščanstvom, ki je zraslo iz njega, pa se mu je izredno naglo povsem odtujilo in izgubilo z njim slednji stik. Tako je slovenski malomeščan, ki je bil in je še zmerom domala edini proizvajalec in odjemalec naše književnosti, venomer nihal med našim kmetom in problemi njegove zemlje, pa med kulturnimi vidiki evropskega meščanstva, vidiki, ki so s precejšnjim zaostankom prihajali k nam z zapada in begali po našem perifernem kulturnem polmraku kakor varljivi svetlobni zajčki iz ogledala. Sloven-

ski malomeščan se je desetletja in desetletja lovil za temi begotnimi lisami kakor otrok; ko se je utrudil, se je spet spomnil kmeta in zemlje in tako je vsa naša literatura polna takih zmedenih vračanj k neštevilnim slovenskim bitnostim in prvobitnostim, s katerimi smo se pri nas zmerom trudili nadomestiti ali prikriti slabotnost naše zavesti o dejanskem svetu in o nas samih sredi zgodovinskega premikanja dogodkov in stvari. V tem brezzračnem prostoru naše klavrne malomeščanske duhovne avtarkije se je razvijala slovenska književnost kakor zapuščen, krmežljav in silo kratkoviden dojenček. Dejstvo je, da traja gospodarski razkroj našega malega kmečkega posestva že dokaj desetletij in da je njegov najvidnejši izraz — izseljevanje — pri nas že tako star in navaden pojav, da nas niti ne vznemirja več. Prav tako pa je resnica, da se naše pripovedništvo v celoti tega stanja še do danes ni zavedlo do dobra in v vsej njegovi usodnosti, da ni dala naša književnost še do današnjih dni svojega velikega teksta o tem pogubnem procesu, ki ga preživlja naše ljudstvo in ki spada vendar med življenjska vprašanja našega narodnega in kulturnega obstoja. Ivan Cankar ga je v nekem pismu omenil z zaskrbljenimi besedami, opisal ga ni. In tako je bil slednjič kajpak tudi naš odnos do našega ljudstva nerealen, nepodprt in negotov, kmet sam pa zategadelj še ni zaživel v našem pripovedništvu v svoji popolni, resnični, neizmaličeni človeški podobi in se je doslej — z izjemo petih, šestih knjig — pojavljal na precej temnem platnu naših umetniških prizadevanj „že od Jurčičevih časov... ali preveč idealiziran ali pa pokrjavljen“.²

Skoraj groteskno pa vpliva dejstvo, da je slovenska kritika posebe podčrtala Kranjčev realistični pogled na kmečko življenje, pisateljevo nezastrito, odkrito in nepotvorjeno prikazovanje vseh njegovih neskladnosti in grobosti, popolno odsotnost sleherne težnje po kakem olepšavanju ali opravičevanju ljudi in razmer, Kranjčev „deziluzijonizem“³ — kot poudarka vredno novost in izredno odliko malone pol stoletja (1933) po silovitem naturalizmu Zolajeve „Zemlje“ (1887). Še značilnejša pa je okoliščina, da ob tem čudnem naključju ne zadeva nikogar nobena krivda in noben očitek, če dobiva omenjena izjava v evropski primerjavi malce nenavaden zvok. Saj je zgolj ugotovila povsem resnično dejstvo nekega posebnega nastrojenja, ki je vzvalovalo ob Kranjčevem nastopu nepremakljivo stalnost naših literarnih nazorov, navad, tradicij in starih, okorelih iluzij; izrazila je začudeno in razumljivo vznemirjenost, ki se je polotila vse naše literarne srenje ob nenadnem

² Br. Kreft: „Književnost o vasi in kmetu.“ Književnost I, 235.

³ J. Vidmar: Predgovor knjige M. Kranjca „Sreča na vasi“, str. 6.

pojavo pisatelja, ki ne samó da se ne boji dejanske življenjske resničnosti z vsemi njenimi temotami in grdobijami, temveč tudi ne kaže kar nič tistega tradicionalnega slovenskega nagiba po plemenitenju in izsiljevanju idealizirajočih zaključkov, nagiba, zavoljo katerega živi naša platonična književnost v hudem sovraštvu z realnostjo že dolga, dolga leta.

In vendar je jasno, da je „deziluzijonizem“ Miška Kranjca docela naravna, predvsem pa nujna posledica njegove popolne osebne in socialne zakoreninjenosti v kmečki zemlji in v trdem, povsem „materialističnem“ naturalizmu njenih odnosov. Kajti Miško Kranjec je prvi resnični in pristni kmečki človek v zgodovini slovenskega pripovedništva in v tej resnici se skriva izvor vseh njegovih pisateljskih in človeških vrlin, nič manj pa takisto vseh njegovih pomanjkljivosti in napak. Z vsemi prednostmi in nedostatki, z vso svojo osebno intimnostjo in umetniško usmerjenostjo, z vso svojo čuvstvenostjo in miselnostjo se je Kranjec z otipljivo jasnostjo izoblikoval iz nenavadno zanimivih življenjskih pogojev svojega domačega okolja in svoje pokrajine. Zrasel je iz enolične primitivnosti majhne, zaostale agrarne dežele, ki je „daleč od sveta“, kakor tolikokrat poudarja sam, in ki ji je bila usojena večna perifernost: poprej je bilo Prekmurje periferija fevdalne ogrske krone svetega Štefana, danes je periferija slovenstva. Iz Kranjčeve proze diha letargično životarjenje pokrajine, ki ji je vtisnilo neizbrisen pečat dejstvo, da je nosila breme fevdalnega sistema vse do konca vojne in je bil prekmurski kmet napol tlačan še takrat, ko so drugod goreli plemenitaški gradovi in so se kmečke množice dejanski bile za zemljo in za novo podobo človeka in sveta. In najsi tudi vzbuja sleherna njegova stvaritev, vsaka njegova človeška postava, celó njegov izraz in stil izredno živo in nazorno predstavo panonske prekmurske ravnine z vsemi njenimi geografskimi in etnografskimi značilnostmi, spadajo pglavitne komponente, ki so bistveno začrtale njegov umetniški obraz, vendarle predvsem v območje socialnih vzrokov in zakonov.

Pisateljski problem Miška Kranjca je z nekaterih strani nenavadno zanimiv. Njegova kmečka pripadnost je namreč po eni strani zanesljiv porok za življenjsko vernost, za izkustveno pristnost in resničnost njegovih kmečkih ljudi v vsej otipljivosti njihovih vsakdanjih opravkov, odnosov, dejanj, značajev in pojmov, za neposredno vidno podobo družbenega kompleksa, ki ga podaja njegova umetnost. Ali z druge strani se vsiljuje vprašanje, v kolikšni meri more tesna in skoraj izključna navezanost na kmečko zemljo zagotoviti pisatelju tisto orientacijo med pojavi in dogodki, katere dosegljivost je skrajno dvomljiva, če stojimo le v tem dogajanju in ga opazujemo zgolj iz njega samega.

Zakaj jasno je, da danes pri umetniškem oblikovanju kmečkega življenja ne gre več samó za goli realizem v ožjem, literarnem pomenu besede, edinole za neprizadeto, fotografsko verno risanje kmeta v njegovem govoru, kretnji in v vsakdanjih življenjskih navadah. Nobenega dvoma pa tudi ni, da spada kmečko vprašanje med tiste strani sodobne družbene stvarnosti, v katerih se utegnejo v navadni, vsakodnevni življenjski praksi najprej izmaličiti in se pokazati v povsem drugačnem, izkrivljenem videzu zakonite, objektivne smernice, ki gnetejo danes človeštvo in ustvarjajo nove življenjske oblike. Zakaj gotovo je, da gredo v našem času družbene sile mimo razvojnih možnosti kmečkega življenja, ki stoji ob strani svetovnega dogajanja in ga v svoji zaključnosti ne more več dohajati ne s svojo gospodarsko in socialno primitivnostjo in ponajvečkrat kajpada tudi ne s svojo zavestjo. Gledati svetovne pojave zgolj s kmečkega stališča je zategadelj zelo tvegano početje in mora neogibno roditi kakršnokoli zavedno ali nezavedno tendenčnost tiste vrste, ki se ne sklada z razvojnimi stremljenji današnje človeške družbe, človeškega znanja in človeške zavesti, pa takisto ne z dejansko, objektivno vsebino kmečkega življenja samega.

Socialne stvarnosti, ki se kaže v pisateljevi domovini v tolikanj pereči nedvornosti, se Miško Kranjec ni mogel ogniti že od vsega početka. Kot imanentna prvina njegovega gradiva se je uveljavila brž po njegovih začetnih liričnih črticah že v prvih obsežnejših delih. In dasi je do neke mere gotovo res, kar je dejala naša kritika o Kranjčevi „ne-ideološki naravi“,⁴ je moči vendarle že v njegovih zgodnejših povestih zaslediti zarodke neke ne do kraja izpovedane ideologije. To je misel o večni neizpremenljivosti in zveličavnosti zemlje in kmečkega življenja na njej, ideja, ki podtalno preveva velik del Kranjčeve proze in na kateri je zgradil — dasi spet ne docela dosledno — svoje „Težake“. Naslov te povesti kaže na povsem določen, za naše razmere pa izredno zanimiv in važen socialen problem. Vendar ga je Kranjec pri zgradbi svojega dela zanemaril ali vsaj zapostavil ter je prenesel težišče povesti v problematiko odnosa Nuša—Karči. Namesto da bi dejansko obdelal in dodobra izčrpal družbeni kompleks „težakov“, je podal le vnanjo podobo nekaterih človeških tipov in usod med njimi, odločilno pa je poudaril omenjeno razmerje in ga v zmislu svoje dokaj nejasne misli o stalnosti in odrešilnosti zemlje še obtežil s svojevrstno simboliko,⁵ kar je spričo njegovega realizma malce tvegan poskus. In najsi tudi spadajo „Težaki“ po nekaterih umetniških vrednotah še danes med najboljše

⁴ J. Vidmar: Predgovor knjige M. Kranjca „Sreča na vasi“, str. 6.

⁵ Prim. J. Vidmar, „Modra ptica“ 1932/1933, str. 25.

Kranjčeve stvaritve, ne pomenijo rešitve zastavljenega osrednjega vprašanja. Zakaj jasno je, da je pisateljeva osnovna misel dvomljiva; saj zemlja predvsem ni statična, ni večna niti kot geološka oblika, še manj pa je takšna kot eden temeljnih činiteljev človeškega življenja, ki je življenje človeške družbe, v kateri se nenehno izpreminjajo vsi medčloveški odnosi in odnosi ljudi do sveta okoli njih, do prirode in potemtakem takisto do zemlje. Docela zmotno je, obravnavati in vrednotiti zemljo kot samostojen, od človeka, njegovega dela in razvoja neodvisen organizem ter ji tako pripisovati nekakšne apriorne lastnosti ali vplive; saj ni nobenega dvoma, da postane zemlja nekaj več ko suh geološki pojem šele v relaciji do dejanskih, živih ljudi, do njihovega napa in delovanja, ki je preoblikovalo mrtve ravnine in lesove v plodno, obdelano prst in ki se izpopolnjuje skozi tisočletja v trajni, neizčrpni dinamiki, s katero se izpreminja tudi obraz zemlje in njen pomen v življenju ljudi. Podoba je, da se skriva v Kranjčevi nekdanji ideologiji odblesk nekakega ruralizma; simbolično se pojavlja v stalnem, bolj ali manj očitnem ponavljanju in variiranju antiteze Nuša—Karči. Tu predstavlja Nuša zemljo, Karči pa tiste izkoreninjenice, ki so se od nje odtrgali in nosijo zdaj po svetu svoj nemir kot pečat usodnosti takega bega iz včasih skorajda mistične absolutnosti Kranjčevega občestva zemlje. Podobna postava je tudi Laci v „Življenju“; sèm spada naposled ves po põli malomeščanski in malomeščanski kompleks iz „Sreče na vasi“ in „Življenja in smrti Hilarija Bogdanoviča“, kakor tudi iz „Ljubezni Heli Weiszove“, „Bega s kmetov“ (Tri novele) in drugih povesti, v katerih je Kranjec upodobil zaspano, gnilo in brezupno životarjenje malega podeželskega mesteca, kjer se kretajo ljudje v strašni sklenjenosti neprehodnega kroga svojih sebičnih, mikroskopskih interesov ko mrtve, brbljave in bebasto lutke in usihajo na duši in telesu v okrutnem mehanizmu okamenelih navad, predsodkov, hinavščine, zlobe, neumnosti, zavisti in tajnih, nepriznanih grehot. In čeprav Kranjec vasi nikjer in nikdar ne idealizira, kar je tudi ena glavnih odlik njegovega pripovedništva, jo vendarle vrednoti odločno višje v primerjavi s tem malomeščanskim svetom ubežnikov in izkoreninjencev, ki jih je kot socialno vrsto obdelal v številnih posebnih povestih. Predstavnik te pisateljeve tendence je zlasti Martin Žalig iz „Treh novel“, osebnost, ki veže idejno — ne pa tudi umetniško — problem „Bega s kmetov“ s problemom povratka k zemlji („Martin Žalig na kmetih“) in ki mu daje Kranjec na koncu malce izsiljeno vlogo svetovalca in pomirjevalca.

Kranjčeva nekdanja ideologija o zemlji (ki se zdi, kakor bi bila ponekod v skritem, daljnem sorodstvu s tisto mistično „zemljo“, ki jo poznamo že dolga leta iz naše katoliške književnosti) se je izživela naj-

vidneje v „Življenju“, ki predstavlja v tem zmislu pisateljev idejni mejnik, dočim so njen zadnji odrastek „Tri novele“. Ugotoviti pa je treba značilno nesoglasje med odkritim in vseh predsodkov svobodnim naturalizmom Kranjčevega opisovanja vasi in kmečkega življenja v vsej njegovi robati in dokajkrat brutalni resničnosti, pa med pisateljevim opisanim idejnim odnosom do zemlje. Če je namreč kmečko življenje takšno, kakor ga popisuje Kranjec — in tako tudi v resnici je —, potem govori ta stvarnost sama zoper poskus, da bi jo pozitivno vrednotili na tak absoluten način, da bi ji pripisovali v zmislu ideje o vračanju k zemlji kak odrešilen pomen, pa čeprav celó v primerjavi s tolikanj žalostnim in brezupnim svetom, kakršnega je pokazal Kranjec v svojih povestih iz malomeščanskega okolja. Zakaj pribiti je treba brez odlašanja in brez bojazni: kmečko življenje, čigar dejansko, neizmaljeno podobo je dala svetovna književnost že zdavnaj in čigar neposredna, pristna resničnost se je mimo vseh predsodkov in včasih celó mimo pisateljevega hotenja prebijala do svojega priznanja v literaturi od Zolaja in Tolstega pa do Reymonta in Streuvelsa, ta primitivna družbena resničnost, ki jo je pri nas znova odkril Miško Kranjec, je na tej točki zgodovinskega dogajanja sama po sebi negativna spričo razvojnih možnosti, ki jih spoznavamo v vihnem presnavljanju sodobnih družbenih sil; po svoji bedni zunanji podobi, po nesposobnosti, da bi se iz sebe samega še kam razvilo, po vplivu na oblikovanje ljudi in njihove zavesti, po dvomljivosti in sirovosti svojih medčloveških odnosov je današnji kmečko življenje vse prej kakor pa idealna oblika individualnega življenja ljudi in njihovega socialnega sožitja. V tradicionalni idiliki naše slepote za dejansko stanje, v katerem se ubija in propada brez lastne krivde naše ljudstvo, zvane take besede zelo verjetno kot grdo natolcevanje in blasfemična nesramnost; saj je bilo lažnivo idealiziranje kmečkega življenja pri nas že od nekdanj eno najpripravnějšíh sredstev za skrivanje naše malomeščanske brezbržnosti do stvarnih problemov kmečke zemlje, za skrivanje nesposobnosti, da bi se ji dejansko in aktivno približali. Dejstvo pa je — in o tem priča dovolj zgovorno vsa Kranjčeva proza —, da se v tej idealni deveti deželi slovenske antipatije do dejanske podobe sveta in življenja rode ljudje kakor živali: rojstvo prvega Mankinega otroka v začetku „Pesmi ceste“; da se znašajo očetje nad otroci s krvniško neprizanesljivostjo in jih tepo ko živino: Ferko in njegovo izbito oko v „Življenju“; da se izživilja varovanje moralnih čednosti neredko v zločinski nasilnosti: „Zgodba o dveh devicah“; da se tarejo ljudje brez posebne lastne krivde v zasmrajenih, zastrupljenih razmerah, ki trgajo vse rodbinske vezi in se pogostoma bližajo kriminalu: „Martin Žalig na kmetih“. Ta ne-

utajljiva dejstva pa nikakor niso slučajna ali izjemna, kar nam med drugim dovolj nazorno dokazujeta tudi bridka izkušnja in žalostna kriminalna kronika našega ljudstva, ki dajeta povod za zavita jeremijska tarnanja o posledicah nramnega propada in zametavanja veko-večnih nadzemeljskih razodetij, tarnanja, ki se z neke strani razlegajo po slovenski deželi že mnogo, mnogo let; vse to je le izraz docela določenih socialnih pogojev, ki neusmiljeno uklepajo kmečko življenje v silo ozek krog primitivnih življenjskih oblik, interesov, navad, razvojnih možnosti in vseh njihovih učinkov na duševnost ljudi. Spričo takih resnic pa postane zelo tvegana sleherna misel o vseodrešujočem povratku h kmečki zemlji, kakršna se nam kaže dandanašnji v svoji resnični, snovni podobi, naivna misel, ki zoperstavlja vsej zamotanosti in pestrosti sodobnega življenja z vsemi njegovimi orjaškimi vidiki in problemi anahronistično kmetiško prvobitnost, misel, ki preveva vsa zgodnejša Kranjčeva dela kot njih skriti idejni vodilni motiv in ki se je uveljavila najočitneje — dasi še zmerom dokaj medla in razumsko nedograjena — v „Življenju“ in v „Treh novelah“. (Dalje prihodnjič.)

SONETA

B O Ž O V O D U Š E K

*Ne vem, če zanalašč ni pozabila
na možovo podobo, ki je stala
ob vzglavju postelje, kjer sva ležala
in se v zakonolomnem krču vila.*

*Na moj očitek se je pošalila:
Kaj se bojiš, da naju ne bi izdala?
Poglej, zdaj jo kaznujem, in je vstala,
jo udarila in k zidu obrnila.*

*Ko sem zvečer pri godbi in pri plesu
sedel z obema na prijetnem vrtu,
mi je z nasměškom matere v očesu*

*ukazala piti z možem bratovščino;
s komolcem sem zadel v kozarec, vinc
se je razlilo v madežu po prtu.*

RAZGLEDI V PROZI

I V O B R N Č I Č

Roman „Os življenja“ pomeni za Kranjčevu pripovedništvo občuten in nemara najpomembnejši preobrat v vseh letih njegovega pisateljskega udejstvovanja. Ob istem času kakor Ingolič s svojo „Zemljo in ljudmi“ se je lotil Kranjec izredno aktualnega kmečkega vprašanja, agrarne reforme — in to je pri nas znabiti eden prvih pojavov, da je naša književnost tolikanj živo odgovorila na temeljne procese naše družbene stvarnosti še v času njihovega trajanja, še preden so postali last naše kolektivne zavesti. Dočim je bila dosihmal pri nas navada, da je pisatelj podtikal kmetu svoje lastne meščanske nazore in predsodke, spada Kranjčev roman med tista redka dela naše književnosti, ki kažejo kmeta v njegovem odnosu do sodobnih socialnih vprašanj izključno le z njegovega lastnega, kmečkega stališča. Malokdo pri nas pozna dandanašnji to zgarano, samo sebi prepuščeno, brezimno množico, ki se težko giblje in v vsej svoji ogromnosti nevidno snuje nekje v osnovah našega bivanja, kjer je življenje zgolj suženjsko ubadanje za najskromnejši obstoj, kjer tlačani človek svoji lastni primitivnosti in kamor prihaja plima zgodovinskega premikanja počasi in tegobno, zato pa tem bolj silovito in neustavljivo. V tem resnem, mučnem, malo lepem svetu mišljenje ni brezdelna zabava, ampak odraz in pogoj njegove krvave predmetnosti, miselni zaključki niso gola razumarska spekulacija, temveč organičen, nepogrešljiv del življenjske celote, ki je ena sama nenehna revščina, brezuspešna gonja za nevidnimi možnostmi odrešenja in dolgo, molčečno strmenje nad dejstvom, da človeku ne pomaga nič: naj se je zaril v zemljo kakor drevo, naj je pustil svojo silo na tujem, naj se je prezgodaj izčrpal in osivel kakor Kranjčev Režonja. In Marko Magdič, rokodelec in kajžar, sestradan podeželski proletarec, ki se je vse svoje žive dni zaman boril za „os življenja“, dobi navsezadnje zemljo, oral za vsakega člana svoje številne družine, pa se mora brž prepričati, da tudi ta pridobitev sama po sebi še ne prinaša rešitve zanj in za takšne, kakršen je sam. In Marko Magdič misli:

„... Kam pa pridemo, če bomo tako delali... Ani tri orale, Marku oral, Matiji prav toliko in toliko vsem drugim. Ko z ženo umreva, razdelite še najina dva oral. Za dvajset let, ako ne prej, boste vi dalje delili. Za petdeset vaši sinovi. In za sto let ne bo več česa deliti. Za sto let bo kakor nekoč: reveži ne bodo imeli ničesar več... In če si bodo tedaj še delili, kakor počnemo zdaj mi, tedaj ne pride na vsakega toliko, da bi mogel na svojem opravi potrebo... In vendar — zemlja mora prehranjovati vse ljudi, ki jih rodi. To pa je lahko samo, ako ostane skupaj...“

„To so neumnosti“, je rekel Matija.

„Saj nismo v Rusiji“, je zdaj prvič omenil Anin mož Andrej...

„Čemu pa v Rusiji?“ se je zarežal oče nanj...

„Pa tako vendar delajo v Rusiji“, je dejal oni... „Tam je zemlja skupna lastnina. Kaj smo že tako daleč?“

„Briga mene, kje smo“, je odvrnil, dasi bi bil drugekrati mogoče o tem kaj povpraševal... „Zemlja ni samo moja, da bi lahko dal, kateremu bi se mi zdelo. Jaz samo odgovarjam zanjo. Zemlja je nas vseh.“ — —

Misel, ki se je naporno zgnetla v počasnih, pa vztrajnih in nekoliko trmastih možganih starega Marka Magdiča, nasilna, malone čudaška misel, v kateri se je utelesila vsa prvobitna, skoraj okrutna ljubezen do zemlje, atavistična strast tistih, ki so po njej dolga stoletja po tantalovsko žejali zaman — ta misel se trga naravno in nujno iz porazov inkušenj, iz vse duševnosti in iz težkih, morečih premišljevanj teh obubožanih vaščanov. Z vso okorno neobtesanostjo svojega sklepanja in z vso čudovito, skoro ganljivo jasnostjo svoje trde, naivne logike in njenih končnih rezultatov je Marko Magdič danes kot idejni proizvod določenih družbenih pogojev izjemen pojav; ni pa izjema po tistem osnovnem nastrojenju, iz katerega rase njegova miselnost, po počasnem spreminjanju svojega odnosa do življenjskih oblik in ustanov, ki so se enemu samemu pokolenju pred njim še zdele večne kakor ideja boga, po neki tihi, globoki, žgoči skepsi, ki deluje v njem kakor neviden serum in ga razkrajajo, kakor lahko samó misli razkrajajo in hkrati notranje bogatijo ljudi. Marko Magdič postaja vse bolj slovenski socialni tip, postaja poosebljenje ogromne duhovne preobrazbe, ki vre v ljudstvu ko podzemeljska reka in ga presnavlja s potrpežljivo, zanesljivo vztrajnostjo vseh velikih zgodovinskih procesov.

*

Nekaj je, kar se skriva v tem miselno malce lahkotnem, ne prenaporno razmišljajočem pripovedniku: brez umstvenega mučenja tiste vrste, ki ga bralec pri priči začuti in ki meče na umetniško stvaritev senco zasople, neprijetne napetosti, upodablja, gnete in oblikuje Miško Kranjec neposredno, golo, pristno resničnost v vseh njenih odtenkih, podrobnostih in vsakdanjih malenkostih, ki se zdijo same po sebi docela nevažne, a dajejo v celoti vendarle dejansko predstavo življenja, kakršno je. Takšno — v psihološkem oziru pasivno — razmerje do gradiva je bilo zlasti očitno v Kranjčevih zgodnejših delih in se je posredno izražalo takisto v njegovi znani filozofiji: „Življenje se ne spreminja.“ Ta neotipljivost, ta neprisotnost pisateljevega intelekta, ki se na videz povsem podrejuje oblikovanemu gradivu in se skrije za njim, je bila nekdanj brez dvoma tesno povezana s Kranjčevo neskrbnostjo, da bi se umsko

popolnoma orientiral sredi kmečke stvarnosti in njene družbene problematike („Življenje“), ki zahteva od ustvarjalca ne le umetniški, temveč tudi miselni odgovor. „Nagonsko“, „instinktivno“⁶ ustvarjanje, kakor je naša kritika nezadostno in vse preveč lagodno označila Kranjčev pripovedniški način, je bilo nekoč spričo intelektualne brezbržnosti resna nevarnost za njegov nadaljni umetniški razvoj, prav tako pa utegne postati ob živi in tvorni soudeležbi jasne razumske zavesti Kranjčevo mojstrstvo. Kranjec ni erudit; za prikupno preproščino njegovih umetniških sredstev se ne skriva noben priučen, preračunan raffinement. Življenjsko vsakdanjost uteleša Kranjec z enostavno, za spoznanje robato iskrenostjo in strpnostjo do vseh stvari, pojavov in dogodkov, ki je dediščina njegovega porekla in iz katere pogleda od časa do časa nagubani in resno hudomušni obraz nekakšnega preprostega kmečkega modrijanstva. Brez sledu kakega hlastanja za efektno posebnostjo, za izrednimi naključji, vihnimi zapleti in presenetljivimi razpleti (ki se jih po vsem videzu celó izogiba), se prepušča Kranjec malodane flegmatično mirnemu, vzlic vsem trdotam malo razburljivemu toku dogajanja, ki pač prihaja nad človeka in odhaja z neminljivostjo letnih časov in vseh presnavljanj v prirodi in človeškem življenju. Nezaomotana, široka epika te življenjske vsakdanjosti govori skozi njegovo prozo s tisto počasno, prepričevalno zgovornostjo, ki je včasih tolikanj tipična za kmečkega človeka. In vse to se naposled neprisiljeno zlija v enotno, morda celó preenotno občuten kolorit mogočne impresionistične podobe, ki spaja življenjske prvine — „težake“, „cesto“, „življenje“, „os življenja“ — v eno samo obsežno, sintetično predstavo resničnosti, ki od človeka ne zahteva kdo ve kakšnega razburjanja, ki ga ne poraža s silovito globino ali s kakšno nenavadno umetniško sugestivnostjo, temveč mu izvabi zgolj trezno, uvidevno priznanje: tako je. Ako pa spada Dostojevski med nasilne pisatelje tiste vrste, ki vežejo bralca na natezalno kolo svojih lastnih muk ter ga despotsko uklepajo v začarani krog svoje divje demonije; če spada narobe Tolstoj-pripovednik med umetnike, ki na videz ob svojem stvariteljskem poslu sploh ne mislijo na čitatelja; in če izhaja prvi — dramatični — način iz zviharjene, razbite, nevrotične, drugi — epski — pa iz umirjene, krepke in v bistvu zelo zdrave psihološke osnove — potem se uvršča Kranjec med pisatelje poslednjega tipa, med oblikovalce zdravja in življenjske moči in med izrazite epike.

Kakor pa je ta nedotaknjena kmečka prvobitnost, razumska nezapletenost, čustvena udržanost, osebna mirnost in neprizadetost ob gra-

⁶ J. Vidmar: Predgovor knjige M. Kranjca „Sreča na vasi“, str. 3; Sodobnost 1933, str. 36.

divu ena poglobitnih prednosti Kranjčevega daru, tako je na drugi strani hkrati tudi vzrok vseh njegovih pomanjkljivosti. O Kranjčevi ohlapni kompoziciji in podobnih rečeh je bilo v naši kritiki že obilo besedi. A globlji, dasi ne tolikanj očiten nedostatek je neka posebna enosmernost, neka ozkost Kranjčevega psihološkega prijema, ki doslej še ne zajema z enim samim zamahom večjega kompleksa življenjskih pojavov. Kranjec se dosihdob še ni dokopal do tiste univerzalnosti, ki podoživlja nešteto dogodkov, značajev, strasti in usod in se vživlja v vso neizmerno pestrost in raznolikost njihovih medsebojnih nasprotij, njihovih kriz in konfliktov, porastov in upadov. To je sposobnost, ki približuje pisatelja igralcu, ki ustvarja na odru nešteto med sabo popolnoma različnih postav in značajev z njihovo izvirno psihologijo in svojstvenimi notranjimi zakoni, sposobnost, iz katere rase neodoljiva življenjska bogatost vseh velikih mojstrov. Kranjec pa se je doslej omejeval pretežno le na take pojave, na upodabljanje takih človeških likov, ki se bolj ali manj prilegajo njegovemu lastnemu značaju in njegovim odnosom do ljudi in stvari; obstoji namreč družbena plast, zaključen življenjski izsek, ki ga Kranjec izkustveno izvrstno pozna, ga zategadelj brez večjih težav „intuitivno“ preustvarja in ga v smislu realizma zadovoljivo obvlada. Brž ko pa prestopi njegove meje, obnemore naenkrat vsa njegova oblikovalna sposobnost, kar se je v izredno značilni meri pokazalo v primeru „Predmestja“ — ne glede na dejstvo, da spada ta povest med njegova začetniška dela.

Vprašanje „intuitivnega“ ustvarjanja se šele bliža rešitvi; vendar je že skorajda jasno, da je pomen gole „intuicije“ znatno skromnejši, kakor je to poudarjala in želela dokazati idealistična estetika. Res je Kranjec v svojih lastnih mejah dokaj dober psiholog, kadar ustvarja „nagonsko“, dočim postane redno neživ in neprepričevalen, kadar čutimo, da *hoče* biti psiholog, da zavestno pojmuje določeno postavbo, osebnost kot psihološki problem (n. pr. „Šaljivec“, MP 1931/1932; „Življenje v zatonu“, LZ 1932). Ali to dejstvo ne dokazuje nič drugega, kakor da se sicer skriva v njegovem talentu ostroviden opazovalec, ki je zmožen ujeti mnoge psihološke subtilnosti in tako na neki način le zelo dovršeno prepisuje iz življenjske stvarnosti, da pa Kranjec tudi ni intelektualno krepko organiziran duh, čigar zavest lebdi suvereno nad oblikovanimi stvarmi in dogodki ter jih smotrno urejuje, gnete in presnavlja v tisto novo resničnost, ki družbi zakone navadnega življenja še s svojo posebno zakonitostjo misli in lepote in ki je velika, dovršena umetnost.

Vsa Kranjčeva psihologija je nekam skrčena, poenostavljena, se po večini skoraj ne oddaljuje od določenega stalnega in osnovnega človeškega tipa. In če je trdila naša kritika, da so Kranjčevi junaki „dobro

individualizirani“,⁷ velja taka trditev samó pogojno; zakaj v bistvu so Kranjčeve osebnosti v pretežni večini vendarle zgolj vzporedne plasti ene in iste psihološke ravnine, na kateri razpleta vedno znova in znova svoje dogajanje in ki v celoti ne pozna resnične karakterizacije ter jo le prepogosto nadomešča s tipizacijo. Kajti čeprav zna Kranjec umetniško urediti medsebojno psihološko razmerje osebnosti v vsakem posameznem delu, pokaže pregled njegove celotne literature, da je galerija njegovih tipov dokaj revna in da se z manjšimi izjemami redno ponavlja. Že v svojih prvih novelah je Kranjec nakazal nekak standardni tip prekmurskega človeka; tip moškega predstavljajo Karči iz „Težakov“, Laci iz „Življenja“, Ivan iz „Bega s kmetov“, Peter iz novele „Martin Žalig na kmetih“, Joško Tibaut iz „Kati Kustecove“, Katin Taš iz „Pesmi ceste“; prav tako je očitna sorodnost med Nušo iz „Težakov“, Julio iz „Življenja“ in Ano iz „Osi življenja“, med Barico iz „Življenja“ in Katico iz „Osi življenja“. Vsi ti ljudje, ki hodijo skozi življenje brez hrbtenice kakor cela vrsta nekam feminilnih moških tipov iz Kranjčeve proze, ali pa s topo, brezčutno udanostjo njegovih žena, so v bistvu zgolj starostne in stanovske variacije omenjenega osnovnega prekmurskega značaja, od katerega Kranjec le malokdaj odstopi: posrečeno s Ferkom iz „Življenja“, dvomljivo z Manko iz „Pesmi ceste“. Značilno je, da ni ustvaril Kranjec med vso človeško množico, ki jo je uvedel v našo književnost v svojih številnih romanih, povestih, novelah in črticah, niti enega kremenitega, borbenega, trdega značaja s poudarjeno voluntarnostjo, niti enega „moža dejanja“. Videti je, kakor bi govorila iz mlahave trpnosti in nedejavne, zastrte čustvenosti njegovih prekmurskih ljudi temna bližina njihove tlačanske preteklosti, kakor bi razkrajajoča usedlina te socialne manjvrednosti še danes težko ležala v duševnosti vsakega posameznika kot njegov lastni manjvrednostni občutek.

Kranjčeva psihologija se omejuje pogostoma samó na nakazovanje. Kranjec umé sicer človeka ali situacijo z nekaj preprostimi potezami zadovoljivo očrtati; ali dostikrat se ne potrudi, da bi načeto psihološko predispozicijo razvil do konca. Zato njegovo dejanje često ne rase neposredno in nujno iz psihologije, iz duševnosti nastopajočih osebnosti, marveč prožijo vse dogajanje zunanji in kajkrat celó bolj ali manj slučajni povodi in vzroki, enolično trajanje kmečkega življenja v njegovi navezanosti na prirodne spremembe in naključja, zmerom enaka zaporednost opravil in potov, sunki, ki prihajajo od zunaj v ta nepremakljivi svet,

⁷ J. Vidmar: Predgovor knjige M. Kranjca „Sreča na vasi“, str. 6.

ki se sam po sebi ne spreminja in se ne more spreminjati. Kranjec postavlja na prizorišče že zgrajene, zaključene osebnosti, in naj ti njegovi tihi, vase pogreznjeni ljudje še toliko dožive in skusijo — na koncu ostanejo zmerom takšni, kakršne smo jih spoznali že od vsega početka; njihov odnos do soljudi, do stvari in dogodkov se morebiti predrugači v svoji razumski nadstavbi, v najglobljem psihološkem jedru pa ostane vselej enak: mirna, z rahlo čustveno resignacijo osenčena, do skrajnosti skromna narava, v kateri se skriva nepriznana, grenka kapljica nekakšne neizživljene, anarhične upornosti, ki plane iznenada na dan kvečemu ob pijači ali kakem velikem zgodovinskem potresu, ko Marko Magdič ali Režonja ali kdorkoli „dela revolucijo“, razbija in pleni židovske trgovine, trešči jetniškega paznika ob zid, razgraja po cestah in zmerja cesarja — dokler se navsezadnje ne umiri prav tako nepričakovano, kakor je vzkipel in se potlej leta in leta na tihem čudi svojemu lastnemu početju.

Poglavitna zamera Kranjčevemu pripovedništvu je ta, da se njegovi ljudje ne razžarijo v življenjskih konfliktih, ki jih po večini tudi sami ne izzovejo in padejo vanje malone mimo lastne volje in pričakovanja; ne prekalijo se v dogajanju, ne preoblikujejo se na znotraj, pa čeprav se vržejo v še tako drzna dejanja (Režonja), čeprav pridejo do še tako pomembnih odločitev (Karči, Laci) ali zaključkov (Marko Magdič). Kranjca ne vodi umestna in potrebna težnja, da bi izčrpal iz svojega gradiva poslednje psihološke možnosti in jih organsko, življenjsko povezal s fabulo. Zakaj dialektika duševnega razvoja, dinamična in stalno se spreminjajoča borba zavestnega in nezavednega, vsa faustovska čarovnija prepletanja notranjih vozlov, temnih kompleksov in skritih tendenc, ki nenehno in burno vztrepetavajo, se menjavajo ko sence in bliski na mrakobnem ozadju nagonov in strasti, prilik in odnosov in ne mirujejo niti sekunde — vse to se kaže v Kranjčevi umetnosti šele v slutnjah in prvih zarodkih. Kranjec je sicer izboren psiholog majhnih, postranskih dogodkov, posameznih kretenj in utripov in drobnih vsakdanjih situacij, v katerih najrajši in najboljše kaže svoje ljudi, jih vrednoti in izživlja nad njimi tudi svoj diskretni, dobrohotni humor. Zategadelj so njegove stvaritve v podrobnostih neprimerno spretneje zgrajene kakor pa v celoti, ki ji ob vseh prednostih Kranjčevega talenta vendarle nedostaja tista osvajajoča kreativna sila, tista hipnotična razgibanost, ki jo daje umetnosti močan psihološki poudarek. Iz istega vzroka bolehajo malone vsa Kranjčeva dela na skrajni nedramatičnosti, katere posledica je tista monotonija, ki jo je kritika že nekajkrat ugotavljala in opravičevala. Včasih je videti, kakor bi se Kranjec sam zavedal te svoje slabosti

in bi se dramatičnosti celó bal. O konfliktih najrajši samó poroča z dokaj skopimi besedami in mimogrede, in tako se mu kajpak izmuzne marsikatera hvaležna priložnost, v kateri bi se utegnilo krepko in živo razgibati dejanje in se uveljaviti z vso svojo intimno človeško nazorostjo ljudje. Očitajoči klic takšne zamujene ali zanemarjene prilike pa se vleče potlej skozi vse delo in učinkuje na bralca kot občutna motnja. Tako Kranjec tudi v noveli o Režonji in v „Osi življenja“ o viharjih prevratnih dneh samó bežno in v naglici pripoveduje; in vendar je bilo to zgodovinsko in zlasti za Prekmurje izredno pomembno razdobje, ko je nenadoma prešnila po vsej Evropi marsikaterega dotlej pasje udanega in ponižnega Marka Magdiča iskra nove, uporne zavesti, da njegovo ubijanje navsezadnje le ni posledica kakšne božje naredbe in je ta svet s svojimi ustanovami in grdobijami vendarle premična in sila relativna vrednota. Po vsem tem bržčas tudi ni več nobena uganka, zakaj Kranjec doslej še ni temeljito obdelal znamenite Tkalčičeve epizode in jo je uporabil v eni sami noveli („Rdeči gardist“, Sodobnost 1933) zgolj kot ozadje za ljubezensko zgodbo.

Dostikrat se primeri Kranjcu, ki očitno ne ravna preveč oprezno z lastnim gradivom, da se mu vsili zapletena situacija, v kateri zanihajo na tehtnici medsebojnih nasprotij človeška bitja z vsemi svojimi strastmi, nagoni in tistimi najglobljimi, poslednjimi interesi, za katere se bori človek brezobzirno in neusmiljeno kakor tiger — napeta, mrka situacija, ki bi morala po vseh psiholoških zakonih izbruhniti v burni, katastrofalni eksploziji. Tipičen pripomoček, s katerim si tedaj pomaga Kranjec iz zagate, v katero se je po vsem videzu mimo svoje volje in pričakovanja zalezel s svojimi junaki vred, je enostavna zunanja rešitev: odstranitev najnevarnejšega soudeleženca. Psihološke problematike takih odnosov Kranjec nikoli ne izpelje do preobčutne ostrine, ampak se ji malodane redno previdno umakne — kar mora v bralcu izzvati dvom in rahlo nepotešenost vzlic še tako spretnemu prizadevanju po verjetnem opravičenju takih zasilnih rešitev. V „Osi življenja“, kjer sta si v lasih Magdičeva sinova zavoljo skupnega očetovstva, razreši Kranjec neprijetno vprašanje spora na ta način, da pošlje Matijo k vojakom; v ljubezenskem trikotu iz „Bega s kmetov“ se o pravem času umakne Lizi; značilen je prizor iz prve izmed „Treh novel“: ko ujame Režonja svojo ženo z ljubimcem v kočljivem položaju, se mirno odstrani in samó „čikne“. Eden najznačilnejših primerov takšne tvegane pisateljske prakse pa je novela „Martin Žalig na kmetih“, v kateri je Kranjec najpoprej zgradil okoli ljubezenske drame treh ljudi izredno dramatično zasnovo in jo z motivom nezakonskega otroka in tajnega splava stopnjeval do

skrajne napetosti — potem pa spet presekala gordijski vozle svojega strahu pred dramatičnostjo brez ene same glasne besede s spravljivim, povsem neskladnim zaključkom: zakonska žena naenkrat ozdravi, mož se povrne k njej, Treza mora v svet.

Miško Kranjec se je brž po svojem zmagovitem vstopu v slovensko književnost izredno naglo umetniško razvil in se potlej za daljšo dobo ustalil na doseženi višini, nad katero se ni bistveno povzpeli vse do „Osi življenja“. Nekaj časa je bila celó upravičena bojazen, da ga bo omrežila miselna neurejenost, ki se je najvidneje izživel v „Življenju“ in v ponesrečeni „Pesmi ceste“, ki je vzoren primer, kako je speljal pisatelj dobro zasnovano in pognano dejanje na malo aktualno in umetniško povprečno povest o klateštvu polblazne ženske, kako je prešel od socialno in psihološko zelo zanimivega Taša na problematično Mankino osebnost. Dejstvo je, da se je pisatelj premalo vzgajal in se je zategadelj njegovo pripovedništvo spričlo omenjene intelektualne neskrbnosti in pretiranega proizvajanja včasih že bližalo goli fabulistiki; sled tega zastoja, ki so ga sicer omiljevale nekatere dovršene novele, kakor „Pomlad“, „Kati Kustecova“, „Življenje in smrt Hilarija Bogdanoviča“, je zaznatna še v „Treh novelah“, ki padejo ponekod na niveau boljše ljudske povesti in v zgodovini slovenskega pripovedništva vsekako ne bodo ostale zapisane kot pomembna pridobitev. Tudi se je Kranjec že občutno ponavljal, kar kaže poleg drugih primerov nenavadna vsebinska sorodnost nekaterih odlomkov iz „Režonje na svojem“ in „Osi življenja“.

Poslednje delo, ki predstavlja vzlic označenim hibam dosihmal najkvalitetnejšo Kranjčevo stvaritev in spada med najpomembnejše tekste v vrsti maloštevilnih slovenskih romanov zadnjih let, zaključuje prvo razdobje pisateljevega ustvarjanja, kaže še mnoge izmed opisanih slabosti njegovega pisanja, a učinkuje hkrati kot resen in priznanja vreden obet. V tem smislu je „Os življenja“ prehodno delo. Na vprašanje, ali je Kranjcu slednjič uspelo uveljaviti v našem pripovedništvu slovenskega kmeta v vsej njegovi socialni in psihološki tipičnosti, je moči odgovoriti s pridržkom: Kranjec je podal našega kmeta skoraj izključno le v njegovem odnosu do zemlje, le v njegovem lastnem življenjskem kompleksu, kvečemu še v primerjavi z izvrstno orisanim podeželskim malo-meščanstvom. Ni pa še bistveno povezal te kmetiške stvarnosti s celotnim dogajanjem naših dni, ni še upodobil kmeta v razmerju do mesta in meščanstva in vseh žalostnih posledic tega dvomljivega, klavnega sožitja, v razmerju do cerkve in religije, do sodobnih družbenih ustanov, gibanj in kriz; problem izseljevanja in sezonskega dela v tujini, ki ga

mimogrede stalno srečujemo v njegovih spisih, spada prav tako še med odprta vprašanja njegovega pripovedništva.

Z njegove intimne, človeške strani je pokazal Kranjec kmeta malce enostransko in pristransko, v luči svojih osebnih psiholoških nagnjenj in sposobnosti, v perspektivi lastnega značaja; ali v teh mejah je v nekaj bore letih svojega književnega udejstvovanja vendarle ustvaril celo vrsto živih, pristnih, dragocenih človeških likov, med katerimi se uvrščajo neredki med najboljše stvaritve našega pripovedništva.

•

V naši književnosti in naši kritiki živita docela neskladno in neorganično drugo poleg drugega dve merili: merilo naše domače, slovenske umetniške vrednosti in še evropsko, svetovno merilo. Prvo, slovensko merilo velja pri nas za domačo uporabo že od vekomaj, se je spreminjalo z razmerami in potrebami, se bolj poredkoma tudi spopolnjevalo, je bilo zmeraj tipičen izraz naše majhnosti, vseh naših socialnih in kulturnih zaostankov in našega diletantstva, je izredno dolgo tičalo v okovih domoljubnega in moralističnega puritanstva in se komaj v najboljših zastopnikih naših književnih prizadevanj povzpelo do nekaterih osnovnih realističnih načel (Levstik). Z drugim merilom smo pri nas redno nastopali sila vzdržno in sramežljivo. Prvikrat se ga je drznil resno in dejansko uporabiti Stritar v svoji oceni Prešerna in to samo-umevno dejanje velja v naših zapoznelih relacijah še danes kot ena najbolj junaških kretenj v vsej zgodovini naše književnosti. Odtlej smo v svoji priznani skromnosti (ki pa od časa do časa ne izključuje naivnega in pretiranega samopoveličevanja) ocenjevali naše umetniške proizvode v razmerju do svetovnih pojavov in vrednot zgolj ob naših največjih umetniških razodetjih; pa še takrat smo vselej trpeli v neznanski zadregi, ne vedoč, kako naj bi skladno s tem svetovnim merilom uglasili naše domače, slovensko merilo, ne da bi tako početje že samo po sebi pomenilo zanikanja vznemirljivo visokega odstotka vsega, kar smo se pri nas navadili imenovati umetnost.

Naše slovensko merilo smo vselej uporabljali in ga tudi pojmovali konkretno, ga določali, spreminjali ali katerikrat tudi poglobljali v živem, neposrednem odnosu do naših dejanskih potreb, do možnosti in zmožnosti naše družbene in kulturne sredine. Evropsko merilo pa je bilo narobe za nas zmeraj le daljna, abstraktna fikcija nekakšne nedosegljive in absolutno pojmovane umetniške dovršenosti. Takšne abstrakcije si kakopak nismo mogli dodobra in kdo ve kako otipljivo predstavljati sredi kilave predmetne stvarnosti naših odnosov, sredi nebogljenosti naših umetniških pogojev in rezultatov, sredi trdožive, trmaste in topo-

glave povprečnosti, ki je bila vzlic Trubarjem in Prešernom in Levstikom in Cankarjem in Župančičem vendarle nepremakljiva, osnovna označba naših umetniških naporov in zahtev. Tako smo sicer teoretično priznavali svetovna merila in njih upravičenost in smo jih svoji samozvesti na ljubo skrbno hranili pod steklom kot redko muzejsko dragocenost; praktično, dejansko pa jih nismo ne mogli ne znali uporabiti v presojanju našega domačega umetniškega prizadevanja.

In vendar je jasno, da je umetniška kvaliteta — najsi tudi jo pojmuje v vsej njeni zgodovinski relativnosti — ena sama pri nas kakor drugod. Nobenega dvoma ni, da se skriva vrednost sleherne umetnosti — in še posebe pripovedniške — predvsem in edinole v vprašanju, s kolikšno vernostjo in tipičnostjo upodablja in izraža pri vsej svobodi in pestrosti svojih izraznih sredstev in načinov dejansko življenjsko resničnost, iz katere je zrasla, v kolikšni meri jo znova oživlja v ljudeh, dogodkih, v njenih bistvenih notranjih zakonih in težnjah; gre zgolj za vprašanje, ali je umetnost sposobna, da zlije v enovit, utripajoč organizem z vsemi lastnostmi in funkcijami resničnega živega bitja vso objektivno resnico življenjskega dogajanja in vso subjektivnost lastnih čustev in nastrojenj, tonov in barv, spoznanj in lepot.

Po vsem tem je najbrže že popolnoma gotovo, da se problem kvalitetne književnosti o kmetu in kmečkem življenju že zdavnaj ne more več izčrpati zgolj s kakšnim ruralizmom, pa tudi ne samó z zunanjim, opisnim naturalizmom, ki ga je pri nas v nekaterih črticah deloma dosegel že Kersnik. Zakaj tu gre za življenjski kompleks, ob katerem se dandanašnji lomi zgodovina in se odloča usoda človeške družbe, za življenje, o katerem odločajo neizpremenljivi zakoni človeškega razvoja, ki so prvotna, najneposrednejša stvarnost vsega našega trajanja na zemlji. Sleherna velika umetnost pa mora biti potemtakem neoporečna tudi z vidika te objektivne — družbene — realnosti, kar ni nič drugega kakor natančnejša, stvarnejša oblika stare in že davno priznane resnice: *sleherna umetnost mora biti resnična*.

Proza Miška Kranjca govori o določeni družbeni stvarnosti, o delu tistega slovenskega socialnega vprašanja, ki postaja danes zavoljo svoje usodne zaostrenosti že naš narodnostni problem. Po pokrajinski značilnosti in po ljudeh, ki rasto z vso svojo duševnostjo naravno in nujno iz svoje zemlje ter se potlej dokončno izoblikujejo pod udarom zgodovinskega dogajanja in družbenih zakonov — po vsem tem daje Prekmurje pripovedništvu Miška Kranjca svojo izvirno krajevno barvitost. Ali vendar je osnovni problem njegove umetnosti splošen in občeslovenski; kajti Kranjčevi spisi kažejo v bistvu samó posebno varianto velikanskega procesa, v čigar objemu se dandanašnji vije in muči naše ljudstvo in

ki stoji danes v središču zanimanja in skrbi velikega dela naših stvarjajočih duhov in domala vsega mlajšega rodu naših pisateljev, procesa, čigar koroško varianto je opisal Prežihov Voranc, primorsko Kosmač in deloma znabiti tudi Bevk, štajersko Ingolič in nekateri najmlajši pripovedniki, dočim je o prekmurski poleg Kranjca in Malešiča („Kruh“) spregovoril še Kozak s svojimi „Kolniki“.

Naše pripovedništvo se naposled zrašča z življenjsko realnostjo; verjetno je, da doživljamo počasno in nekoliko težavno, pa vendarle nedvomno in znabiti zgodovinsko preosnovo naše književnosti, ki je doslej životarila in usihala sama zase kakor kraljična v zakletem gradu naše dedne bojazni pred pravo podobo življenja, brez tistega tesnega, živega, čarodejnega stika z življenjskim dogajanjem, ki edini daje umetnosti časovno trajnost in širok človeški pomen. Dandanes se je naše pripovedno ustvarjanje trdno zakoreninilo v dejanski resničnosti našega obstoja in naših problemov, naših bolečin in upanj, naših žrtev in stvarnih vrednot. Osnovna in življenjsko važna slovenska vprašanja se oglašajo v njem z glasno, enodušno besedo, ki je ni bilo slišati morda že desetletja, ga pretresajo globoko in odločilno, ga oblikujejo in krepko usmerjajo. In če je razjasnitev bistvenih odnosov in vprašanj neogiben predpogoj za uveljavljenje vsake vélike, kvalitetne umetnosti v določenem družbenem, narodnem in kulturnem okolju, potem pomeni morebiti to živahno notranje gibanje naše književnosti začetek novega razdobja. Mišku Kranjcu pripada zasluga, da je prvi posegel v naš zanemarjeni kmečki svet in mu posvetil vsa svoja prizadevanja in vso svojo umetniško moč. Toda kakor vsi našteti pripovedniki, tako se tudi Kranjec ne more izogniti davku, ki ga mora pri nas sleherno novo stremljenje plačevati kulturnemu beraštvu naše preteklosti; zakaj ves sodobni napor naše književnosti je z zgodovinskega vidika vendar šele prvi plahi korak čó možnosti, da izgine tudi pri nas nenaravno in kvarno nasprotstvo med našo domačo in svetovno umetniško vrednostjo, da se slednjič porodi tudi iz naše žalostne sredine resničen, zdrav in mogočen pripovedniški tekst, ki nas bo izrazil do najvišje možne mere, ki bo ovrigel stoletno dejstvo naše zaostalosti in se uvrstil med stvaritve svetovne književnosti. Tako tudi Miško Kranjec dosihdob še ni ustvaril kmečkega romana v širokem, evropskem merilu, dasi je storil z „Osjo življenja“ za naše pogoje pomembno dejanje in je upodobil naše kmečko življenje kakor še nihče pred njim, dasi je dal v manjšem, drobnejšem obsegu izredno živo, naravno in neposredno umetniško sliko tiste tragične strani našega slovenskega življenja, ki jo je s prètresljivo preprostostjo in domala klasično intimnostjo resničnega umetništva izrazil v svoji najtehtnejši, najlepši noveli — „Kati Kustecovi“.